

“Moğolların Gizli Tarihinde”^{*} Türkçe Unsurlar

V. İ. Rassadin^{**}

Çevirenler: Reshide Adzhumerova^{***}

Arş. Gör. Emine Atmaca^{****}

1240 yılına ait “Moğolların kutsal destanı”, Orta Çağ Moğol Edebiyatının en önemli tarihî eserlerinden biridir. Keşfinin üzerinden 150 yıl geçmiş olmasına rağmen destan, bugün ilim adamlarının dikkatini hala çekmekte ve üzerinde çok sayıda araştırma yapılmaktadır. Ancak diyemeyiz ki, eser, her yönüyle ele alınmıştır. Destanın dilbilimsel yönü, özellikle de kelime dağarcığı ve kelimelerin etimolojisi en az çalışma yapılan alanlardır.

“Moğolların Kutsal Destanı” adlı eser, metin olarak uzun olduğundan dilbilimcilerin nazarında özel bir önemi vardır; çünkü bu eser, XIII. yüzyıl Moğol toplum yaşantısından bahseder ve içerisinde çok sayıda semantik grupları kapsar ve bu kelimeler, o dönemin Moğolları tarafından rahatça anlaşılmış ve kullanılmıştır. Diğer bir deyişle bu eser, Moğolcanın 750 yıl öncesi kelime dağarcığının en önemli katmanını oluşturur. Bu nedenle karşılaştırmalı Moğolca eğitiminde, “Moğolların Kutsal Destanı” adlı eser çok değerli bir malzeme sağlar. Moğol Dilleri tarihinin öğreniminde, bu eserin kelime dağarcığındaki alıntı kelimelerin öğrenimi büyük merak uyandırır. Çünkü zaman açısından “Moğolların Kutsal Destanı”nın dili, Çağdaş Moğol lehçelerine nazaran Eski ve

^{*} Bu makale, “Moğolların Gizli Tarihi”: kaynak bilimi, filoloji, tarih (Novosibirsk, Nauka, 1995) kitabında yayımlanmıştır.

^{**} **Prof. Dr. Rassadin Valentin İvanoviç**, 1992 yılından bu yana Ulan Ude şehrindeki Buryat Devlet Üniversitesi Orta ve Doğu Asya dilleri bölüm başkanıdır. 12 Kasım 1939 yılı Rusya Pskov şehri doğumludur. Fizik Matematik bilimleri doktorudur. Bilimsel çalışmalarının esas alanları: Moğol dili, Türkoloji, Karşılaştırmalı Türk-Moğol Dilbilimi, Altay dilleri. Yüksek lisans tezi: “Çağdaş Tofalar dili söz varlığı”; Doktora tezi: “Tofalar Dilinin Türk Dilleri arasındaki yeri”.

“Kutsal Destan”, Moğolların eski yazılı abidesidir. 1240 yılında Ugedey Han zamanında yazıldığı tahmin ediliyor. Abidenin orijinali saklanmamıştır. Elimize ulaşan en eski nüsha Çin harfleriyle yazılı ve Çinceye çevirisi olan Moğol metnidir. Bu transkripsiyon Çinlilerin Moğolcayı öğrenmeleri amacıyla 14 yüzyılın sonunda yapılmıştır. Abidenin dilinde, çok sayıda Moğolca arkaik unsur vardır. Poppe, bu eserin dilinin Doğu Orta Moğol lehçesine ait olduğu görüşündedir.

Destan, Moğolların dili, tarihi ve geçmişi hakkında bilgi veren çok değerli bir eserdir. Hem halk edebiyatından şiir örneklerini, hem de düz metinleri (efsane, destan, sade konuşma dili) kapsar. Eserin çevirisi ilk olarak 1866 yılında Pekin’deki Rus misyonerliğin üyesi Palladiy tarafından yapılmış ve yayımlanmıştır.

^{***} Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi reshidekirim@gmail.com

^{****} Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi (eatmaca@sakarya.edu.tr; eatmaca07@hotmail.com)

Ortaçağ Türklerin diline daha yakındır.

Karşılaştırmalı bir dil bilim uzmanı, üstün körü bakışıyla Moğolların kutsal destanında çok sayıda Türkçe unsurun olduğunu görebilir. Tabii ki, (bu eserin kelimelerini incelerken) Moğollarca ele geçirilen Türklerin yaşadığı Orta Asya, İdil boyu, Kuzey Kafkasya coğrafyasıyla bağlı olan yer adları, etnik grup adları ve kişi adlarını bir kenara bırakmalıyız. Bu eserin bölümlerinde, toprakların nasıl ele geçirildiği anlatılırken bu yer adlarının kullanılması gayet tabiidir. İdil (Türkçe)- Volga (Rusça kullanılışı); Erdişi (Türkçe)- İrtiş (Rusça kullanılışı) şehirler, Urugençi (Türkçe)- Urgenç (Rusça kullanılışı) Otarar (Türkçe)- Otrar (Rusça kullanılışı), Bukar (Türkçe)- Buhara (Rusça kullanılışı) Türk halkları ve kabilelerinin isimleri (karlu'ut - Karluk, kanlin - Kanglı, kibça'ut - Kıpçaklar, bacigid - Başkurtlar, uygud - Uygurlar), kişilerin adları (Celaledin, Malik), unvanlar (Sultan, Bek, İdikut) vs.

Moğol bilimi için o zamanlarda adapte olmuş ve öz Moğolca olarak kullanılan Moğolcaya girmiş Türkizmlerin verilmesi çok önemlidir. Örneğin o döneme ait Moğolca özel isimler, bu açıdan ilgi çekici bir malzemedir. Cengiz Hanın yakın çevresinde Otçigin-Noyan, Belgutay, Munlik, Alakuş-Digitkuri, Kudüs-Kalçan adlarını taşıyan Moğollar vardır. Bu kişi adları veya onun bileşenleri açıkça Türk kökenlidir.

Örneğin Otçigin adı, ot ateş, ocak ve tigin (şehzade) Türkçe kelimelerden oluşmuştur; yani orijinaldeki “Tigin”-baba ocağının mirasçısı, şehzade anlamında olan kelime Moğolcaya fonetik değişikliklerle Çigin olarak geçmiştir. Tigin kelimesi, Eski Türklerin yönetici kesiminde olanların adlarının bir parçasıdır. Örneğin Alp-tegin, Kül-tegin, Yaruk-tegin.

Moğol adı Belgutay, Türkçe *belgu* “işaret, alamet, nişan” kelimesinden gelir ve Eski Türkçe *belgölüg* “işaretle, gözükken” kelimesinin birebir alıntısıdır.

Şüphesiz *Munlik* adı da Türk kökenlidir. *+lik* eki bunu kanıtlamaktadır. Yalnız kelimenin ‘Moğolların Kutsal Destanı’nda kaydedilmiş ve S.A. Kozin tarafından böyle açıklanmış olan bu şeklini göz önünde bulundurursak, Eski Türkçe *mung* ‘acı, keder, zahmet, yük, ihtiyaç’ kelimesinden mi türedi yoksa Eldengtey ve Ardacab’ın [1985, ss. 130] görüşlerine göre bu adın *Menglik* varyantı vardır ve Türkçe *meng* ‘ben, doğum lekesi’ kelimesinden mi geldiği açık değildir. Aynı zamanda Eski Türkçe *menglig* ‘sevinçli, neşeli, sevinç hisseden’ (*Eski Türkçe mengi* ‘neşe, sevinç, mutluluk’) veya *mengilik* ‘neşe, mutluluk’ kelimelerinin Moğolcaya uyarlanması da olabilir.

Alakuş-Digitkuri adındaki Alakuş kısmı şüphesiz Türkçe *ala kuş* (rengârenk kuş) sıfat fonksiyonundaki isim tamlaması biçiminde oluşmuş bir yapıdır. Eski Türkçede kuş kelimesi ‘avcı, şahin’ anlamına da gelir. Eski Türkçe özel kişi adlarında da rastlanır. (Örneğin Kara-Kuş)

Bize göre Moğolca Kudus Kalçan adının *Kudus* kısmı, Eski Türkçe ‘kudurmuş, vahşi’ anlamındaki kuduz (kutuz) kelimesinden gelir. Bu kelime Eski Türkçe kişi adlarında da rastlanır. (Örneğin Eski Türkçe adlardan biri Kutuz Urungu – ‘kudurmuş Urungu’)

Bazı tarihçilerin düşüncelerine göre Türk kavimlerinden olan ve özellikle din aracılığıyla Eski Türk medeniyetinin etkisi altında kalan Nayman ve Kereitlerin kişi adlarında da Türkçe unsurlara çokça rastlanır. “Moğolların Kutsal Destanı’nda” kaydedilmiş olan Nayman ve Kereitlere ait kişi adlarından örneğin Altun-Aşuk (Eski Türkçeden ‘altın ayak bileği ya da altın başlık), Kuçuluk Han (Eski Türkçeden *küçlüg* ‘güçlü, kudretli’), Yedi-Tubluk (Eski Türkçeden *Yedi Tuğluk* ‘yedi işaretli’ İnança-Bilgekan (Eski Türkçeden İnançu bilge kan, Kül bilge han, İnançu bilge, İnançu çur; burada *inançu* Eski Türkçe ‘inanç, iman, güven, güvenli’ Eski Türkçe *inan-* ‘güvenmek, inanmak’; Eski Türkçe bilge ‘hikmetli’; Eski Türkçe bil- ‘muktedir olmak’ kelimelerinden gelir ve unvan olarak da kullanılır), Elkutur (burada iki Eski Türkçe kelime *el* ve *kutur* vardır, *el* ‘kabile birliği, halk’ anlamında Eski Türkçe kişi adlarında sık rastlanır, örneğin El Buga, El Temür, El Çur; ancak *kutur* Eski Türkçe *kutuz* kelimesinin fonetik varyantıdır ve aynı anlamda kullanılır.), Guçugudun-Buyruk-kan, Buyruk-kan, Kurça-kus-Buyruk-kan (buradaki *Buyruk* Eski Türkçe ‘emir’ anlamındaki *buyuruk*, *buyruk* kelimesinden gelir, unvan ve makam adı olarak kullanılır; Eski Türkçeden *buyur-* ‘emretmek’) vs.

“Moğolların Kutsal Destanı”nda geçen Moğol kişi adlarının tarihî ve etimolojik yönden incelenmesi büyük bilimsel bir ilgi oluşturur ve ayrı bir monografik araştırmanın da konusu olabilir. Tarihî karşılaştırmalı Moğol bilimi için eserin dilindeki genel Moğol kelimelerin Türkçe kelimelerle paralellik oluşturduğu ve aynı zamanda genel Türkçe kelime oldukları dikkat çekicidir. Bu tür kelimeler, Altayistlerin araştırma konusudur. Böyle kelimelere “Moğolların Kutsal Destanı”nda sıkça rastlanmaktadır. Örneğin tarafımızdan 600’den fazla kelime tespit edilmiştir. Buraya şöyle kelimeler girer: arça ‘ardıç, mazı ağacı’ (karşılaştırınız Türkçe *artuç*, *artz* ‘ardıç’), *arganci*, *argamci* ‘kamçı, urgan’ (karşılaştırınız Türkçe *arkan*), *ingirçak* ‘tek sıralı eyer’ (karşılaştırınız Türkçe *ingir*, *ingirçak*, ‘yük eğeri’), *omuru* ‘göğsün üst kısmı’ (karşılaştırınız Türkçe *omuz* ‘göğsün üst kısmı’), *katun* ‘hanım’ Eski Türkçe *katun* ‘hanım’), *kadara* ‘koyu kahverengi’ (karşılaştırınız Sibiryaya Türkleri *kadırgı* ‘koyu kahverengi’), *kargan*, *karagana* ‘gür ot’ (karşılaştırınız Türkçe *karagan* ‘çöl akasyası’), *kana-* ‘kanamak’ (karşılaştırınız Türkçe *kana-* ‘kan’ kelimesinden gelir.), *boko* ‘güçlü’ (karşılaştırınız Türkçe *böge* ‘kahraman, güçlü’), *sal* ‘sal’ (karşılaştırınız Türkçe aynı anlamdadır), *taolay* ‘tavşan’ (karşılaştırınız Türkçe *tabışkan* ‘tavşan’), *coriku* ‘yönlenmek, göstermek, beklemek, layık görmek’ (karşılaştırınız Türkçe *yori-* ‘yürümek, hareket etmek, bir yerden bir yere geçmek’) ve buna

benzer. Bununla birlikte son zamanlarda yapılmış olan Altayist araştırmaları, bu kelimelerin çoğunu Eski Türkçeden alınmış olduğunu kanıtlamıştır, örneğin *kutuk* ‘mutlu ruh’- Türkçeden *kut* ‘kut, baht, can, hayat gücü, ruh’, *kudurga* ‘eğerin kuyruk altı kısmı’- Türkçeden *kuduruk* ‘kuyruk’ ve buna benzer.

Şunu belirtmemiz gerekir ki, “Moğolların Kutsal Destanı”nda geçen genel Moğol Türkizmleri, Çağdaş Moğol lehçelerine karşılık asıl anlamlarını saklamışlardır. Karşılaştırınız mesela Genel Moğolca *zarim* ‘bazıları’ “Moğolların Kutsal Destanı”nda *carim* Türkçe ‘yarım’ demektir. (Türkçedeki *yar-* ‘ikiye ayırmak’tan gelir); genel Moğolca *inag, yanag*, ‘sevgili, sevgi’ “Moğolların Kutsal Destanı”nda *inak* ‘doğru, güvenli’ Türkçedeki *ina-, man-* ‘inanmak, güvenmek’, *inanç* ‘inanç, güven’

“Moğolların Kutsal Destanı”nda bunun gibi genel Moğolca kelimelerin varlığı bu kelimelerin XIII. yy. Moğolcasına yerleşmiş ve o çağda yaygınlaşmış olması, “Moğolların Kutsal Destanı”ndan çok daha önceki yüzyıllarda Moğol dilini konuşurlar tarafından benimsenmiş olduğunun bir kanıtıdır. MS. İlk bin yılında, Orta Asya steplerinde Eski Türklerin hükmettiği zamanlarda bu kelimelerin Moğolcada var olduğu kesinlik kazanır.

“Moğolların Kutsal Destanı”nın söz varlığının tarihî yönden karşılaştırmalı incelenmesi, eserin dilinde kesinlik kazanan Türkçe kökenli kelimelerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Destanda, Türkçe kökenli kelimelerden bazıları şöyledir:

Alaşas ‘atlar’ (§ 273: *alaşas seuses-i ano daolicu...* “at ve hizmetçileri toplayıp”) –Türkçedeki *alaşa* “at” kelimesinden gelir. *Alaşas* kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu E.V. Sevortyan’dan bakabilirsiniz. [1974, ss. 137]

Al ‘kırmızı’ (§ 238: *al deel ... ‘kızıl’* Türkçedeki *al* ‘açık kırmızı’ kelimesinden gelir. Çağdaş Moğol lehçelerinde bu kelime böyle kullanılır: *buryat al şara ‘kırmızı- sarı’, kalmık al ulan ‘açık kırmızı’*. E.V. Sevortyan’da Türkçe *al* kökü ve onun Moğolca karşılıklarına bakınız (age, s. 125, 126J)

Alginçi(n) “ön gözetleme, gözetlemeli, gözetlemeci, aracı, baş hücum (§ 37, 38, 123, 273, 281) Türkçedeki *al* “ön, ön kısım; alın”. Moğolca *alginçi*’nin Türkçe *al* ile ilişkisi hakkında bakınız E.V. Sevortyan (age, s.. 124)

Alaçuk ‘çadır, kulübe’ (§ 118:... *aduuçin Bidan-o alaçuk-a gurtu gay!* ... çobanlar için çadırımız hazır) Eski Türkçedeki *alaçu* ‘çadır’ Diğer Türk lehçelerinde *alajık, alaçık, alaçuk*, ‘kulübe, çadır, evcik, yazlık kulübe’) gibi şekiller vardır. Bu Türkçe kelimeyle ilgili E.V. Sevortyana bakınız. [age, s. 130–132]

Oorçak, ourçak ‘haydut, hırsız’ (§ 156, 200, 214) Eski Türkçedeki *ogrı* ‘hırsız’, *ogurla-* ‘çalmak’ kelimesinden gelir. Diğer Türk lehçelerinde “*haydut, hırsız*” kelimeleri *ogrı, ogru, ogur, uvru, uuru, urı* şeklindedir. Bu Türkçe

kelimeyle ilgili E.V. Sevortyana bakınız [age, s. 412–414]

Oluk yasun ‘ölü kemikleri’ (§ 201) Eski Türkçedeki öyöve ‘ölü’, Eski Türkçedeki öyö- ‘ölmek’ Bu Türkçe kelimeyle ilgili E.V. Sevortyana bakınız. [age, s. 610–611]

Uçumak bir ok türü adıdır (§ 174, 208). Belki de Türkçe ‘uç-‘ geliyor. Bu Türkçe kelimeyle ilgili E.V. Sevortyana bakınız. [age, s. 612–613]

Karşı ‘saray’ (§ 267: nouuku karşı ‘seferi saray’ Eski Türkçe karşı ‘saray’ kelimesinden gelmektedir.

Kaostan okit ‘güzel kızlar’ (§ 241) Türkçe bir kelimedir. Tuva Türklerinde kaas; ‘süslü’ Hakas Türklerinde hoos ‘nakış, resim’ Çulım Türklerinde koos, kuas ‘güzel’ Tofa Türklerinde kaas, ‘çizim, nakış, süs, kaastığı ‘süslü, güzel, süslenmiş’ demektir.

Koş ‘mekân, ev’ (§ 169), koşilik ‘yedek çadır, yurt’ (§ 245) Türkçe bir kelimedir. Kırgız Türklerinde koş ‘yedek çadır, göçebe kampı, Türkmen Türklerinde goş ‘çöldeki mekân’, Çağatay Türklerinde koş ‘göçebe kampı’, Eski Türkçe koş ‘yedek’ demektir. Çağdaş Moğol lehçelerinden Kalmukçada *hoş* şekli vardır, ‘kısa süre için geçici bekleme yeri, çöldeki kamp ve ikinci yurt (ana yurt yanındaki) anlamında kullanılır. Kalmukçada *hoş* kelimesini Türkçe kelimelerle G. I. Ramstedt karşılaştırmıştır. [Ramstedt, 1935, S. 189]. Bu Türkçe kelimeyle ilgili detaylı bilgiye M. Räsänen’e bakınız. [Rasanen, 1969, S. 283]

Terme ‘bayram çadırı’ (§ 184) Türkçe bir kelimedir. Başkurt Türklerinde tirme, Nogay terme üyi, Tuva Türklerinde ög ‘keçe çadırı’ Kırgız ve Kazak Türklerinde terme, Özbek Türklerinde terma şeklindedir. Bu kelimelerin özünde Türkçe ter- ‘toplamak’ kelimesi vardır. Kalmuk’çada term kelimesi ‘kulübenin duvar parmaklığı’ Türkçedeki ‘ter-‘ kelimesinden türemiş ‘terme’ den gelmektedir. [Ramstedt, 1935, S. 393]

Mong ‘üzülme’ (§ 90) Eski Türkçeden *mung* ‘acı, keder, yük, zahmet, ihtiyaç, çile’; *çaka* ‘çocuk’ (§ 68) Türkçe bir kelimedir. Türkçe *çaka*, Başkurt Türklerinde *saga*, Tatar Türklerinde *çaga*, Kırgız Türklerinde *çaka*, Kazak Türklerinde *şaga*, ‘çocuk’ H.-Mong. *tsah* ‘bebek’ demektir.

Belirtmemiz gerekiyor ki, Eldengtey ve Ardacab bizim yukarıda verdiğimiz 15 kelimedenden sadece altı kelimeyi (alaçuk, koş, oluk, mong, terme, çaka) Türkçe kökenli olarak kabul etmektedir. Bu yazarlara göre kalan dokuz kelimenin kökeni başkadır. Bu konu tartışmalıdır; ancak bu ayrı bir konudur. Bizim için önemli olan “Moğolların Kutsal Destanı”nda Türkçe kökenli kelimelerin varlığını tespit etmektir. Bu Türkçe kökenli kelimelerin sayısı, gelecekteki araştırmaların da sorusu olacaktır. Bu eserin içerisindeki Türkizmlerin tespit edilmesi genel olarak eserin söz varlığının incelenmesi kadar önemlidir.

NOTLAR

1. Burada ve “Moğolların Kutsal Destanı” eserinin dili hakkında malzeme, S.A. Kozin’in ‘Kutsal Destan. Moğol Kroniği 1240’ [1941]’den alınmıştır. Kolaylık sağlanması için malzeme Kiril Alfabesinde verilmiştir.

2. Eski Türkçe ile ilgili malzemeler, “Drevnetturkskiy Slovar”dan alınmıştır. [1969]. Kolaylık sağlanması için, malzeme Kiril Alfabesinde verilmiştir.

Kaynaklar:

DREVNETTURKSKİY Slovar, Leningrad, 1969.

KOZİN S.A Sokrovennoye skazaniye. Mongolskaya hronika 1240, Moskva, Leningrad, 1941 - T. 1.

SEVORTYAN E.V. Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih yazıkov. - M., 1974.

ELDENGTEY, Ardacab, Monggul-un niguça tobçıyan: Seyyiregulul tayilburi. - Kökehota, 1985.

RAMSTEDT G.J. Kalmückisches Wörterbuch. - Helsinki, 1935.

RÄSÄNEN M. Versuch etymologischen Wörterbuchs der Turksprachen eines. - Helsinki, 1969.